

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΔΟΚΟΥ*

Ἡ ἔργασία αὐτὴ ἀναφέρεται στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τρία τραγούδια ποὺ τραγουδᾷ ὁ Δημόδοκος στὸ θ τῆς Ὀδύσειας κι ἔχει σκοπὸ:

α. Νὰ ξεκαθαρίσει, ὅπου ὑπάρχουν, τὶς ἐρμηνευτικὲς δυσκολίες τοῦ κειμένου.

β. Νὰ ἐντάξει τὸ περιεχόμενο τοῦ τραγουδιοῦ στὸ πλαίσιο τῆς τρωικῆς παράδοσης.

γ. Νὰ προχωρήσει, ὅσο εἶναι δυνατὸ, στὴ διερεύνηση τῶν ποιητικῶν προθέσεων τοῦ συγκεκριμένου χωρίου.

Ὁ Δημόδοκος τραγουδᾷ στοὺς Φαίακες τρία, συνολικά, τραγούδια: ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἓνα (θ 266-366) ἔχει θέμα του τὴν ἐρωτικὴ σχέση τῆς Ἄφροδίτης μὲ τὸν Ἄρη καὶ δὲ συνδέεται καθόλου μὲ τὸν Τρωικὸ κύκλο. Τὰ ἄλλα δύο σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν τρωικὴ δράση τοῦ Ὀδυσσεῦ καὶ κάνουν τὸν ἥρωα νὰ κλάψει, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Ἀλκίνοος, ποὺ τὸ προσέχει, νὰ διακόψει στὸ δεύτερο τραγούδι τὸν αἰοιδό. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἐδῶ κάποια διαφορὰ: ἐνῶ δηλ. στὸ πρῶτο τραγούδι ὁ Δημόδοκος διαλέγει μόνος του τὸ θέμα ποὺ θὰ τραγουδήσει, στὸ τελευταῖο (θ 499 - 520) τὸ θέμα τὸ ζητᾷ ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεύς.

Τὸ πρῶτο τραγούδι (θ 72-82)

*Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο,
Μοῦσ' ἄρ' αἰοιδὸν ἀνῆκεν ἀειδέμεναι κλέα ἀνδρῶν,
οἴμης τῆς τοτ' ἄρα κλέος οὐρανὸν εὐρὸν ἴκανε,
νεῖκος Ὀδυσσῆος καὶ Πηλεΐδew Ἀχιλλῆος,
ὥς ποτε δηρίσαντο θεῶν ἐν δαιτὶ θαλεῖῃ
ἐκπάγλοις ἐπέεσσιν, ἄναξ δ' ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
χαῖρε νόω, ὃ τ' ἄριστοι Ἀχαιῶν δηρίωντο
ὥς γὰρ οἱ χρεῖων μυθήσατο Φοῖβος Ἀπόλλων
Πυθοῖ ἐν ἠγαθέῃ, ὅθ' ὑπέρβη λάϊνον οὐδὸν
χρησόμενος: τότε γὰρ ἔα κωλίνδετο πῆματος ἀρχὴ
Τρωσὶ τε καὶ Λαυασῖσι Διὸς μεγάλων διὰ βουλάς.*

*Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Φ. Κακριδῆ γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθειά του.

Πρὶν προχωρήσουμε στὰ προβλήματα τοῦ κειμένου θὰ κάνουμε μερικές καθαρά ἐρμηνευτικές παρατηρήσεις πάνω στοὺς στίχους αὐτοῦς.

οἴμης... ἴκανε: Ἡ πρώτη σημασία τῆς λέξης οἴμη εἶναι «δρόμος, μονοπάτι,» ἀργότερα «ἡ πορεία κάποιου διήγησης» καὶ τέλος «τραγουδί». Ἀπὸ συντακτικὴ ἄποψη ἡ γενικὴ οἴμης χαρακτηρίζεται ὡς γενικὴ διαιρετικὴ¹, πού σημαίνει τὸ ὅλον (ἀπὸ τὴν οἴμη, ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐκεῖνο τραγουδί) πρὸς τὸ μέρος: νεῖκος Ὀδυσσῆος καὶ Ἀχιλλῆος. Μποροῦμε ἴσως νὰ ἐπισημάνουμε καὶ κάποιον ὑπερβατὸ στὴ δομὴ τῶν στίχων 73-75, ἂν θεωρήσουμε τὸ νεῖκος... ἐπεξήγηση στὸ κλέα ἀνδρῶν, ὅποτε, αὐστηρὰ λογικά, ὁ στ. 74 θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει τοποθετηθεῖ μετὰ τὸ στ. 75. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἓνα μεγάλο ποίημα μὲ κλέα ἀνδρῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Δημόδοκος τραγουδᾷ ἓνα μικρὸ κομμάτι πού ἀναφέρεται στὸν καυγὰ τοῦ Ἀχιλλέα μὲ τὸν Ὀδυσσεά.

Τὸ ἐπίρρημα τότε τοποθετεῖ χρονολογικά τὸ τραγουδί δέκα τὸ πολὺ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ τραγουδᾷ ὁ Δημόδοκος, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ καυγὰς ἐγίνε τὸ δέκατο χρόνο, λίγο πρὶν πέσει ὁ Τροία, καὶ ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς περιπλανήθηκε ἄλλα δέκα μέχρι νὰ φθάσει στοὺς Φαίακες. Καὶ θὰ πρέπει νὰ ἦταν ὄχι ἀπλῶς γνωστό, ἀλλὰ μιὰ πολυτραγουδημένη ἐπιτυχία τῆς ἐποχῆς², ἀφοῦ ἐξακολουθεῖ μετὰ ἀπὸ δέκα χρόνια νὰ διατηρεῖ τὴν ἐπικαιρότητά του.

νεῖκος Ὀδυσσῆος καὶ Πηλεΐδew Ἀχιλλῆος: Τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά ἀναφέρεται πρῶτο καὶ καλύτερο, τοῦ Ἀχιλλέα, πού εἶναι ἤρωας μεγαλύτερος, δεύτερο καὶ ἐπαυξημένο μὲ ἐπίθετο³.

Ἡ λέξη νεῖκος στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου καὶ ὀλόκληρο τὸ δεύτερο ἡμιστίχιο θυμίζουν τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ πρώτου στίχου τοῦ Α τῆς Ἰλιάδας: μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδew Ἀχιλλῆος.

θεῶν ἐν δαιτὶ θαλεῖη: συμπόσιο πού ἐγίνε μετὰ ἀπὸ θυσία⁴, μεγαλογοιότη, φαγοπότι γιορταστικό.

1. Βλ. K.F. Ameis - C. Hentze, *Homers Odyssee*, Amsterdam 1964, σ. 32, W. W. Merry, *Homer Odyssey*, Oxford 1961, σ. 92. πβ. τὰ ὁμηρικὰ σχόλια, στ. 74 (Dindorf): ἀπὸ τῆς οἴμης ἐκεῖνης, καὶ τὸν Εὐστάθιο 1585, 44: Τὸ δὲ οἴμης, οἱ μὲν μετὰ τοῦ ἀνδρῶν συντάσσουσιν. ἴνα ἦ, κλέα ἀνδρῶν οἴμης. κάλλιον δέ, στίζειν εἰς τὸ ἀνδρῶν.

2. Ὁ W. Schadewaldt, *Von Homers Welt und Werk*, Stuttgart 1966, σ. 74, παρατηρεῖ ὅτι τὸ τραγουδί γιὰ τὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Ὀδυσσεά, πού ἡ φήμη του ἔφτανε ὡς τὸν οὐρανό, δὲν ἦταν βέβαια τραγουδί αὐτοσχεδιασμοῦ, ἀλλὰ ὅπωςδῆποτε διαμορφωμένο ποίημα, πού εἶχε γίνει ἤδη πολλὰς φορὰς δεκτὸ μὲ ἐνθουσιασμό. Κάτι παρόμοιο ὑποστηρίζει καὶ ὁ W. Marg, *Studia Philologica Felici Jacoby, Navicula Chilonensis*, Leiden 1956, σ.27, λέγοντας ὅτι ὡς πρὸς τὴ δόξα τὸ τραγουδί αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ φθάσει ψηλότερα.

3. Γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ πού τελικὰ ὀδηγεῖ σὲ ἰσοδύναμη παρουσίαση, βλ. γενικὰ Φ. Κακριδῆ, Ἡ παράταξη τῶν οὐσιαστικῶν στὸν Ὅμηρο καὶ τοὺς Ὅμηρικούς ἕμνονες, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 3, 9 κ.ε. Ἴσως ἄρα ἐδῶ νὰ ἔχει κάποια σημασία ἡ σειρά τῶν ὀνομάτων, δηλ. ὁ ποιητὴς νὰ ἀναφέρει πρῶτον τὸν Ὀδυσσεά ἐπειδὴ εἶναι παρὼν καὶ θέλει νὰ τὸν τιμῆσει.

4. Πβ. τὸν Εὐστάθιο, 1586, 25: παρὰ θυτικὸν πότον, καὶ W.W. Merry, ὁ.π., σ. 92:

ἐκπάγλοις ἐπέεσσιν: Ἡ λέξις ἐκπαγλοῦ¹ σημαίνει αὐτὸν ποῦ ἔχει ἢ κάνει κάτι παραπάνω ἀπὸ τὸ συνηθισμένο, αὐτὸν ποῦ ξεπερνάει τὰ συνηθισμένα μέτρα, εἶναι ὁ ἐξαιρέτος, ὁ θαυμαστός, ὁ ἐκπληκτικός, ὁ ἐκπλήσσειν δυνάμενος (Εὐστ. 374,13). Ἡ χρῆσις του εἶναι διπλή: α) γιὰ πρόσωπα π. χ. Λαομέδων ἐκπαγλος (Φ 452) β) γιὰ πράγματα π. χ. χειμῶν ἐκπαγλος (ξ 522), ἐκπάγλοις ἐπέεσσιν (ο 198, θ 77). Τὸ οὐδέτερο ἐκπαγλον χρησιμοποιοεῖται σὰν ἐπίρρημα π.χ. ἐκπαγλον ἐπεύξατο (Ν 413, 445) καθὼς καὶ στὸν πληθυντικὸ ἐκπαγλα π.χ. ἐκπαγλα φίλησα (Γ 415). Σύμφωνα λοιπὸν μὲ αὐτὰ ἡ ἔκφρασις ἐκπαγλα ἔπη σημαίνει τίς ὑπερβολικὰ ἔντονος βρισιές, τοὺς ἔντονους διαξιφισμοὺς ποῦ ἀνταλλάσσουν αὐτοὶ ποῦ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ρθοῦν στὰ χέρια. Εἶναι οἱ βαριεῖς κουβέντες, ποῦ δὲν τίς περιμένει κανεὶς, ποῦ δὲν συνηθίζονται, ποῦ εἶναι, ὅπως θὰ λέγαμε, «ἄμοιαστες».

χαίρε νόω: Στὸν Ὀμηρο οἱ ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων συλλαμβάνονται σὰν ἐνέργειες μεμονωμένων μελῶν τοῦ σώματος, π.χ. κατεπλήγη φίλον ἦτορ (Γ 31). Ἔτσι, τὸ χαίρω, ποῦ σημαίνει κατέχομαι ἀπὸ χαρά, εἶμαι εὐχαριστημένος, συνάπτεται στὸν Ὀμηρο μὲ τίς λέξεις θυμῶς, φροῆν, ἦτορ, κῆρ κλπ., στίς ἔκφρασις χαίρω δὲ καὶ αὐτὸς θυμῶ (Η 191), χαίρει τ' ἐν θυμῶ (Ω 491) ὁ δὲ φρεσὶν ἦσι χάρη (Ν 609), χαίρει δέ μοι ἦτορ (ψ 647), αὐτὰρ ἐμὸν κῆρ χαίρει (δ 259) κλπ.

Ἡ ἔκφρασις χαίρε νόω θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ἀπλῶς χαιρόταν ὅμως ἤδη τὰ Σχόλια τοῦ Εὐσταθίου (1586, 47) δίνουν πρόσθετη ἔννοια: χαιρόταν κρυφά, ἀπὸ μέσα του²: Τὸ δὲ χαίρε νόω τὸ βασιλικὸν ἐμβριθεὶς δηλοῖ, ὡς τοῦ βασιλέως μὴ προφαίνοντος ἐν τοῖς ἔξω τὴν χαρὰν, μὴ καὶ λυτήση τοὺς ἀρίστους οἷα καταγελῶν.

ὧς γὰρ οἱ χροῖων μυθήσατο Φοῖβος Ἀπόλλων | Πυθοῖ ἐν ἠγαθήν, δθ' ὑπέρβη λάϊνον οὐδὸν: Οἱ δύο στίχοι κάνουν λόγο γιὰ ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀγαμέμνονα στὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν καὶ προκάλεσαν πολλὰ συζητήσια σχετικά μὲ τὴν αὐθεντικότητά τους. Ἡ προβληματικὴ τους παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς:

(1) Οἱ στίχοι αὐτοὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀνήκουν στὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσειας; Ἐβρούμε ὅτι τὴν ἐποχὴ τῆς Ὀδύσειας οἱ Δελφοὶ ἦταν ἤδη ὀνομαστοί. Κιόλας στὴν Ἰλιάδα ἔχει ὑποστηρικτῆ μὲ πολλὴ πειστικότητα ἡ δελφικὴ ἐπίδρασις (B 519, I 405)³. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸ νὰ εἶναι τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας.

Sacrificial feast. Ὁ Ο. Immisch, *Ad Cypria Carmen*, RhM 44 (1889) σ. 303, χρησιμοποιοεῖ τὴν ἔκφρασις θεῶν ἐν δαιτὶ θαλεῖν σὰν ἐπιχείρημα, γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἀποψή του ὅτι τὸ συμπόσιο ἔγινε στὴ Δῆλο, ὅπου ὁ βασιλιάς Ἄννιος ἦταν καὶ ἱερέας.

1. Βλ. H. Ebeling, *Lexicon Homericum*, λ. ἐκπαγλος.

2. Τὴν ἔννοια αὐτὴ δέχονται οἱ Liddell - Scott, λ. χαίρω, οἱ K.F.Ameis - C. Henze, ὁ.π., σ. 32, πβ. καὶ W.Marg, ὁ.π., σ. 22.

3. Βλ. M. P. Nilsson, *Geschichte der Griechischen Religion*, Μόναχο 1955, σ. 546 καὶ Fr. Dirlmeier, *Apollon, Gott und Erreiker des hellenischen Adels*, ARW 36,2 (1940, σ. 277 κ.έ.).

(2) Μήπως είναι νεώτεροι; Αυτό θα το δεχόμαστε στην περίπτωση που αποδειχμένα οι στίχοι δὲν εἶναι τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσσειας, ἢ ἂν τὸ κείμενο στέκεται χωρὶς αὐτούς. Οὔτε ὅμως τὸ πρῶτο μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ οὔτε καὶ τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ σταθεῖ νοηματικὰ χωρὶς τοὺς δύο στίχους. Μήπως ἔββησαν τοὺς στίχους αὐτούς στὸ ὕλικό τῶν Κυπρίων ἢ στὴν ἴδια τὴν Ὀδύσεια¹ οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν, γιὰ νὰ καθιερώσουν ἀπὸ τόσο νωρὶς τὸ κύρος τοῦ Μαντείου; Αὐτὸ δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε δὲν μπορούμε αὐτῆ τῆ στιγμῇ νὰ τὸ ἀποκλείσουμε. Σὲ περιπτώσεις σὰν καὶ αὐτῆ ὅσοι πιστεύουν στὴ «νοθεία» πρέπει καὶ νὰ τὴν ἀποδείξουν, καὶ τέτοια ἀπόδειξη δὲν δόθηκε ὡς τώρα.

Πέρα ἀπὸ τὸ θέμα γνησιότητάς τους, οἱ στίχοι αὐτοί, τοὺς ὁποίους δεχόμαστε ἀναπόσπαστα δεμένους μὲ τὸ ὑπόλοιπο κείμενο, δημιουργοῦν τὰ ἀκόλουθα ἐρωτήματα: 1) ἡ ἐπίσκεψη εἶναι σταθερὸ στοιχεῖο τοῦ μύθου; 2) ἦταν ἱστορικὰ δυνατὸ νὰ ἐπισκεφθεῖ ὁ Ἀγαμέμνωνας τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν;

Ἡ ἐπίσκεψη μαρτυρεῖται α) ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Ὀδύσσειας καὶ τὰ ἀρχαῖα σχόλια β) ἀπὸ ἓνα χρησμὸ (βλ. παρακάτω) καὶ γ) ἀπὸ τὸ Στράβωνα². Βέβαια καὶ μόνη ἡ Ὀδύσεια μπορεῖ νὰ ἔχει προκαλέσει τὶς δύο ἄλλες μαρτυρίες, πού ἀντικειμενικὰ δὲν ἀποδεικνύουν τίποτε. Ἔτσι, αὐτὸ πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἂν ἡ ἀναφορὰ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν ἀπὸ τὸν ποιητῆ τῆς Ὀδύσσειας ἱστορικὰ ἀποτελεῖ ἀναχρονισμὸ. Στὸ θέμα αὐτὸ ὁ Amandry³ κάνει λόγο γιὰ μιὰ πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Ἀγαμέμνονα στὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποτυχημένη ἐκστρατεία του στὴ Μυσία καὶ γιὰ ἓνα χρησμὸ πού πῆρε μετὰ ἀπὸ θυσία στὸ Διόνυσο. Ὁ χρησμὸς αὐτός⁴ βρέθηκε στὸς Δελφούς χαραγμένος σὲ μιὰ στήλη καὶ εἶναι τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἡ πρώτη σύνταξίς του

1. O W. Marg (ὁ.π., σ. 17) ἀναφέρει γνώμη τοῦ P. Von der Mühl, *Zur Frage, wie sich die Kyprien zur Odyssee verhalten*, Westöstl. Abh. R. Tschudi, Wiesbaden, ὅτι ἡ καλλιὰ οἴμη θὰ περιλάμβανε μόνο τοὺς στ. 74-78, ἀφοῦ οἱ 79-82 κάνουν λόγο γιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀγαμέμνονα στὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν, πού ὅμως τότε δὲν ὑπῆρχε. Τὸ πιθανότερο ὅμως, συνεχίζει, εἶναι ὅτι οἱ στίχοι 74-82 ἦταν μαζί καὶ ἀποτελοῦσαν θέματα τῶν Κυπρίων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ μιὰ μεταγενέστερη ἐποχῇ, στὴν ὁποία ὑπάρχει τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν.

2. IX, 3, 2: *Ταύτης (Βοιωτίας) δ' ἐπιφανέσταται δύο πόλεις, Δελφοὶ τε καὶ Ἐλάτεια· Δελφοὶ μὲν διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος καὶ τὸ μαντεῖον ἀρχαῖον ὄν, εἰ γε Ἀγαμέμνων ἀπ' αὐτοῦ χρηστηριάσασθαι λέγεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Σχετικῆς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ μιὰ μαρτυρία πού ἔχουμε ἀπὸ τὸν Θεόφραστο· πβ. Θεόφραστο, Φυσ. Ἱστορία, IV, 13, 2: *τινὲς δὲ φασὶ καὶ τὴν ἐν Δελφοῖς πλάτανον Ἀγαμέμνονα φυτεῦσαι καὶ τὴν ἐν Καφύας τῆς Ἀρκαδίας.**

3. P. Amandry, *La mantique apollinienne à Delphes*, Paris 1950 σ. 41 καὶ 198.

4. Βλ. G. Daux et J. Bousquet, *Agamemnon, Téphéhe Dionysos Sphaleótas et les Attalides*, RA, T. XIX, 1943, σ. 114-125.

φτάνει πιθανόν σὲ μιὰ χρονολογία πιὸ παλιά, πού ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐξακριβωθεί. Τὸ κείμενο τοῦ χρησιμοῦ εἶναι:

[Φράζ']εο, δι' Ἄγαμέμνον, ὅπως μὴ σ' εἰς χθ[όνα] Μυσ[ῶν]
 [ἐ]λλόντ' ἀφραδίησιν ἀνήρ δηλ[ή]σεται Ἑλλαν
 [β]αρβαρόφωνος ONI¹ [8 I.] N Σφαλεώται ἀνακτι
 [.]ΥΣΙΔΙΩΙ² θύσαντα ἐπὶ τ' ἀγλαὰ μηρία θέντα
 [ἐ]ντοσθεν μυχάτοιο δόμον τόθι πρῶτον ἐσῆλθες
 ἐλθῶν ἐς Πυθῶνα κεχημένος ὕσαν ἀκοῦσαι
 [Λ]οξία ἐξ ἀδύτοιο, θεμιστοπόλων ἀπὸ σηκῶν.

Μετάφραση: Πρόσεχε, θεῖε Ἄγαμέμνονα, μὴ σὲ βλάψει ὁ βαρβαρόφωνος Ἑλληνας (δηλ. ὁ Τήλεφος) ὅταν ἀπὸ πλάνη ἔλθεις στὴ γῆ τῶν Μυσῶν. Αὐτὸν μπορεῖς νὰ τὸν νικήσεις (ἢ νὰ τὸν ἀποφύγεις) ἅμα θυσιάσεις στὸ Σφαλεώτη βασιλιά τῆς Μυσίας (δηλ. στὸ Διόνυσο) ἐπιθέτοντας (βάζοντας πάνω στὴ σῆρα) λαμπρὰ μεριά μέσα στὸ πιὸ βαθὺ μέρος τοῦ ναοῦ, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ μπῆκες, ὅταν ἦλθες στοὺς Δελφούς γιὰ νὰ ἀκούσεις, ζητώντας χρησμό, τὴν προφητεία ἀπὸ τὸ ἄδυτο τοῦ Λοξία, μέσα ἀπὸ τὸ προφητικὸ ἱερό.

Κατὰ τὸν Amandry (β.π.), ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἄγαμέμνονα στοὺς Δελφούς, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ παραπάνω χρησμός, εἶναι προγενέστερη ἀπ' αὐτὴ πού μνημονεύει ἡ Ὀδύσεια. Οἱ Daux - Bousquet (β.π., σ. 122) ὑποστηρίζουν τὴν ἴδια ἄποψη στηριζόμενοι στὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἔκφραση *τόθι πρῶτον ἐσῆλθες* δὲν σημαίνει «ἔπου πρῶτα εἰσῆλθες...», ἀλλὰ «ἔπου γιὰ πρώτη φορὰ εἰσῆλθες»³, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἀκολούθησε καὶ δεύτερη. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι τὴν πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Ἄγαμέμνονα στὸ Μαντεῖο ἀκολούθησε ἡ ἀποτυχημένη ἐστρατεία του στὴ Μυσία, ἡ λεγόμενη Τευθρανική. Σ' αὐτὴν ὁ βασιλιάς τῆς Μυσίας Τήλεφος λίγο ἔλειψε νὰ σκοτώσει τὸν Ἄγαμέμνονα, ἀν δὲν ἔπεφτε σκοντάφτοντας πάνω στὸ κλῆμα πού ὁ Διόνυσος φανέρωσε (γι' αὐτὸ καὶ Σφαλεώτης, Σφάλτης) ἐπαληθεύοντας ἔτσι τὸ χρησμό καὶ τὴν ἴδια ὥρα ἀνταμείβοντας τὸν Ἄγαμέμνονα γιὰ τὶς θυσίες του. Φυσικά, τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ ἐπιγραφή τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. καὶ μερικὰ ἀκόμα νεώτερα κείμενα κάνουν λόγο γιὰ μιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Ἄγαμέμνονα στὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν δὲν ἀποδεικνύει τὴν ἱστορικότητα τῶν ἐπισκέψεων τοῦ Ἄγαμέμνονα

1. Ὁ Paul Mazon συμπληρώνει *ὄν ἐ[στι] φυ]γεῖν ἢ κρα]τεῖν*.

2. [Μ]υσιδίωι ἀπὸ τὸ Μυσάδιος > Μυσίδιος > Μυσίς -ίδος συμπληρώνουν οἱ Daux - Bousquet.

3. Γιὰ μᾶς ἡ ἔκφραση *τόθι πρῶτον ἐσῆλθες* δὲν ἀποτελεῖ παρὰ φραστικὴ παραλλαγή τοῦ *κυλίνδετο πήματος ἀρχή*, πού ὁ συντάκτης τοῦ χρησιμοῦ θυμήθηκε ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια. Ἐτσι ἡ ἀλλιῶς οἱ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι τοῦ δελφικοῦ χρησιμοῦ μᾶς φαίνεται ὅτι μοναδικὸ σκοπὸ ἔχουν νὰ συνδέσουν τὸ κείμενο πού προηγήθηκε μὲ τὴ μαρτυρία τῆς Ὀδύσειας.

στούς Δελφούς. Ούτε βέβαια έχει νόημα να μιλήσουμε για πρώτη και δεύτερη επίσκεψη (Amandry, Daux-Bousquet) ή για μιὰ ἐπίσκεψη με δύο ἀπαντήσεις (Von der Mühl) "Ὀλη αὐτὴ ἡ φιλολογία δὲν δείχνει παρὰ ὅτι ὁ ἀρχικός μῦθος γνώριζε μιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀγαμέμνονα στούς Δελφούς ὅτε κυλίνδετο πῆματος ἀρχή. Ἡ ἐπίσκεψη αὐτὴ φυσικὸ ἦταν, καθὼς μνημονεῦταν στὴν Ὀδύσσεια, νὰ προκάλεσε νεώτερα «αἷτια» καὶ νὰ ἔγινε ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὸ δελφικὸ ἱερατεῖο. Αἰνίγμα μένει γιατί ὁ συγγραφέας τοῦ χρησιμοῦ τοῦ δίνει περιεχόμενο διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια, πὺ ὅμως φανερό εἶναι ὅτι τὴν ἔχει στὸ νοῦ του.

Σχετικὰ μετὸ δεύτερο θέμα, ἂν δηλ. ἦταν κατ' ἀρχὴν δυνατό νὰ ἐπισκεφθεῖ ὁ Ἀγαμέμνωνας τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν, ὁ Blass¹ ἀναφέρει ὅτι δὲν εἶναι ἔθιμο τῆς ἐποχῆς, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Ὀμηρος, νὰ ζητοῦν χρησμὸ πρὶν ἀπὸ κάθε ἐπιχείρηση, ὅπως γίνεται ἀργότερα, καὶ μόνο εὐκαιριακὰ ζητεῖται συμβουλή ἀπὸ τὸ Δία (Π 402, ξ 327, τ 296). Καὶ ὁ Amandry (δ.π., σ. 41) διαπιστώνει ὅτι ὁ Ἀγαμέμνωνας εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς Ὀμηρικούς ἥρωες πὺ κατέφυγε στὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση γιὰ τὸν πόλεμο στὴν Τροία. Ἡ κατ' εὐθείαν ἀποκάλυψη μετὴ τὴ θεϊκὴ ἔμπνευση εἶναι ἄγνωστη στὸν Ὀμηρο. Οἱ μάντιες τῆς ἄλωσης δὲν προστρέχουν παρὰ στὰ οὐράνια φαινόμενα, στὸ πέταγμα τῶν πουλιῶν, στὰ φταρνίσματα κλπ. Ὑπάρχει βέβαια καὶ μιὰ ἄλλη κατηγορία χρησμῶν τοῦ τρωικοῦ κύκλου, πὺ προέρχονται ἀπὸ μάντιες (Κάλχας, Ἐλενος, Κίρκη κλπ.) πὺ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Parke², μπορούσαν νὰ ξέρουν τὴ θέληση τῶν θεῶν ἀπὸ διαίσθηση, ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν πρόκειται γιὰ χρησμούς δοσμένους ἀπὸ μαντεῖο. «Τὰ γνωστὰ μαντεῖα, κατὰ τὸν Parke (δ.π.), ἀναφέρονται στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσσεια σὲ πολὺ περιορισμένη κλίμακα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν κύρια πλοκὴ τοῦ ἔργου... Τὰ μόνια μαντεῖα πὺ μνημονεῦνται ρητὰ εἶναι τῆς Δωδώνης στὴν Ἰλιάδα καὶ τῶν Δελφῶν στὴν Ὀδύσσεια... Ἀλλὰ ὅπως καὶ σὲ ἄλλα θέματα ἔτσι καὶ σὲ θέματα θρησκευτικῶν θεσμῶν μπορούμε νὰ ἔχουμε τὴν αἴσθηση ὅτι ὁ Ὀμηρος ἄλλοτε ἀντλεῖ ἀπὸ ἔντονα παραδοσιακὸ ὕλικὸ ἀναγκάμενος στὸ μακρυνὸ παρελθὸν καὶ ἄλλοτε χρησιμοποιεῖ σύγχρονες συνήθειες σὰν πρότυπό του».

Ἀλλὰ καὶ καθαρὰ ἱστορικὰ ἂν ἐξετάσουμε τὸ θέμα τοῦ Μαντείου, διαπιστώνουμε³ ὅτι ὁ 8ος αἰώνας κυρίως εἶναι ὁ αἰώνας πὺ τὸ μαντεῖο ἔφτασε στὴν πὺ μεγάλη του ἀνθιση. Φυσικὰ τότε, ἀφοῦ δηλ. τὸ μαντεῖο βρίσκεται σὲ μεγάλη ἀκμὴ τὸν 8ο αἰώνα, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀρκεσθοῦμε σὲ μιὰ ὀλιγόχρο-

1. Βλ. F. Blass, *Die interpolationen in der Odyssee*, Halle 1904, σ. 103.

2. Βλ. H.W. Parke, *Τὰ ἑλληνικὰ μαντεῖα*, (μτφρ. ἀπὸ τὰ ἀγγλικὰ A. Βοσκοῦ), Ἀθήνα 1979, σ. 19.

3. Βλ. H. Pomtow, *Pauly Wissowa RE, IV*, (1901) λ. Δελφοί, στ. 2534-35, R. Flacelière, *Μάντιες καὶ μαντεῖα στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα* (μτφρ. ἀπὸ τὰ γαλλικὰ Aix. Δημητρίου), Ἀθήνα 1964, σ. 45-76.

νη περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸν 8ο αἰ., γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ μαντείου. Πόσο πίσω μπορούμε νὰ πᾶμε δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ ἐκφράσουμε μὲ ἀριθμούς. Συντρίμια ποῦ βρέθηκαν, μετὰ ἀπὸ ἀνασκαφές, κάτω ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ἀπέδειξαν ὅτι ἡ θέσις αὐτὴ τῶν Δελφῶν εἶχε κατοικηθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ. Ἀρχικὰ ὅμως εἶχαν λατρευεῖ ἐκεῖ ἄλλες θεότητες, ἡ πρωτογενὴς θεότης Γαῖα, ποῦ φέρνει τὸ ὄνομα Πρωτόμαντις, γιὰτὶ αὐτὴ ἴδρυσε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα τὸ πρῶτο μαντεῖο, ἐπίσης ἡ Θέμιδα, ἡ Δήμητρα καὶ ὁ Ποσειδῶνας. Ἔτσι, γύρω στὸν 8ο αἰ., αἰῶνα ἀκμῆς τοῦ μαντείου, θὰ πρέπει, κατὰ προσέγγιση, νὰ καθορίσουμε τὸ χρόνο ἐγκατάστασης τοῦ Ἀπόλλωνα στοὺς Δελφούς¹.

Ἐπειτα ἀπ' ὅλα αὐτὰ καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἱστορικὸς ἀναχρονισμὸς² ἡ μετάβασις τοῦ Ἀγαμέμνονα στὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποῦ ὄχι μόνον δὲν εἶχε καθιερωθεῖ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα, ἀλλὰ καὶ δὲν ξέρουμε ἀν ὑπῆρχε κἀν τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν.

τότε γάρ εἰα κελίνδετο πήματος ἀρχῆ | Τρωσί τε καὶ Δαναοῖσι Διὸς μεγάλου διὰ βουλᾶς: Οἱ δύο στίχοι ἀθετοῦνται ἀπὸ τὰ Σχόλια: στ. 81-82: ἐν ἐνίαις τῶν ἐκδόσεων οὐκ ἐφέροντο· διὸ ἀθετοῦνται. Ὑποστηρίχθηκε ἀκόμα³ ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ στίχοι ἔχουν παραληφθεῖ ἀπὸ τὸ Β, 39-40:

θήσειν γάρ ἐτ' ἔμελλεν ἐπ' ἄλγεά τε στοναχᾶς τε
Τρωσί τε καὶ Δαναοῖσι διὰ κρατερᾶς ὀσμίνης.

¹ Ἀλλὰ ἄς ἐξετάσουμε ἐρμηνευτικὰ τοὺς στίχους:

Τότε: Συζητήθηκε (βλ. Marg ὁ.π., σ. 16) ἀν τὸ τότε συνδέεται μὲ τὸ ποτε τοῦ στ. 76, τὸ χρόνο δηλ. τῆς φιλονικίας ἢ μὲ τὸ ὅτε τοῦ στ. 80, τὴν ἐπίσκεψιν στοὺς Δελφούς. Φυσικὰ ἔχουν ἄδικο ὅσοι ὑποστηρίζουν τὸ πρῶτο, γιὰτὶ

1. Βλ. κριτικὴ τοῦ H. Berve, *Gnomon* 18 (1956), σ. 174-181, ἐπάνω στὸ ἔργο τοῦ J. Defradas, *Les thèmes de la propagande Delphique*, Paris 1954. Ὁ Defradas στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου του *L' installation d' Apollon à Delphes* ὑποστηρίζει τὴν ἀποψὴ ὅτι τὰ χωρία I 404/405 καὶ θ 79/80, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἐκφρασις *λαῖνος οὐδὸς μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ναοῦ πέτρινου τοῦ 7ου αἰ.* Ὁ Berve ἀρνεῖται νὰ δεχθεῖ τὴν ἀποψὴ αὐτὴ, ἐπειδὴ, ὅπως λέει, μὲ τὸ *λαῖνος οὐδὸς* ἐνοεῖται μόνον τὸ κατώφλι καὶ ὄχι ὀλόκληρος ὁ ναός. Στὴ συνέχεια ὑποστηρίζει ὅτι μόνον ἡ μνεῖα τοῦ Δημόδοκου μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μαρτυρία γιὰ μιὰ μεταγενέστερη χρονολόγησι. Ὅπως ὅμως κι ἀν ἔχει τὸ πράγμα, συνεχίζει, αὐτὴ ἡ μεταγενέστερη χρονολόγησι τοῦ Defradas εἶναι προβληματικὴ, ἀφοῦ προσπαθεῖ νὰ στερήσει τὸ κάθε τι πρὶν ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. ἀπὸ τὴν σημασίαν ποῦ ἔχει. Καὶ ἔτσι, γι' αὐτὸν ὁ Ἀπόλλωνας εἶναι μόνον ὁ θεὸς τοῦ τόξου, ποῦ φέρνει τὸ θάνατο.

2. Βλ. καὶ RE, Suppl. 7, 1940, στ. 718, ὅπου ὁ Von der Mühl ὑποστηρίζει ὅτι οἱ στ. 79-82 ἔχουν ἀναχρονιστικὴν σημασίαν, γνώμη ὅμως ποῦ ἀναθεωρεῖ μὲ τὴν καινούργια ἐργασία του (βλ. παραπάνω, σ. 4).

3. Βλ. K. Rueter, *Odysseeinterpretationen, Hypomnemata 19*, Göttingen 1969, σ. 248.

είναι φανερό ότι το κακό είχε άρχίσει ήδη από τη στιγμή που ο Άγαμέμνωνας, σχεδιάζοντας την έκστρατεία, επισκέφθηκε τους Δελφούς ζητώντας χρησμό.

Το ρήμα *κυλίνδω* - *ομαι*¹ (=κυλίω, κατρακυλώ - κυλιόμαι, κατρακυλούμαι), χρησιμοποιείται στην κυριολεξία: *Βορέης κύμα κυλίνδων* (Ε 296), *ἴππος κυλινδόμενος περι χαλκῶ* (Θ 86), και μεταφορικά: *πῆμα θεός Δαναοῖσι κυλίνδει* (Ρ 688) (=κατασκευάζει, επιπέμπει, παρασκευάζει), *τοῖσι μέγα πῆμα κυλίνδεται* (β 163) (=βλάβη επέρχεται), *κυλίνδετο πῆματος ἀρχή* (=επέρχεται, παρεσκευάζεται²).

Ἡ λέξη *πῆμα* που σημαίνει πάθημα, δυστύχημα, συμφορά, κακό, στο κείμενό μας ἀναφέρεται προφανῶς στον Τρωϊκό πόλεμο³.

Ἡ ἔκφραση *Διὸς μεγάλου διὰ βουλᾶς*⁴ ἀπαντάει στὰ Κύπρια και σχετίζεται με τὴν ἀπόφαση τοῦ Δία νὰ ἐλαφρώσει τὴ γῆ ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν ἀνθρώπων μ' ἓνα μεγάλο πόλεμο: *φασὶ γὰρ τὴν γῆν βαρουμένην ὑπ' ἀνθρώπων πολυπληθίας, μηδεμῖα ἀνθρώπων οὔσης εὐσεβείας, αἰτῆσαι τὸν Δία κομφισθῆναι τοῦ ἄχθους... πόλεμος Ἑλλησὶ τε καὶ βαρβάροις ἐγένετο, ἀφ' οὗ χρόνου συνέβη κομφισθῆναι τὴν γῆν πολλῶν ἀνεραιθέντων.* (Κύπρια ἀπόσπ. Ι Α=ΣΑ στὸ Α5). Πληρέστερα ἡ Διὸς βουλή διατυπώνεται στὸν Ἡσίοδο, (ἀπόσπ. 204 96-103 M-W). Πβ. *Ἔργα καὶ ἡμέραι*, στ. 161-168.

Με μιὰ ἀνάλογη ἔκφραση τελειώνει και τὸ προοίμιο τῆς Ἰλιάδας, Α στ. 5: ... *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή.*

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ χωρίο εἶναι ἓνα ἀκόμα σημαντικό σημεῖο ἐπαφῆς τοῦ κειμένου μας με τὴν Ἰλιάδα. Οἱ φιλόλογοι ἔχουν προσέξει και ἄλλα πολλά. Συγκεκριμένα ὁ W. Marg, που και αὐτός δὲ δέχεται τὴν ἀθέτηση, (δ. π., σ. 24), γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψη του ὅτι πίσω ἀπὸ τοὺς στίχους τῆς Ὀδύσσειας κρύβεται ἡ Ἰλιάδα, ἀπαριθμεῖ τὰ κοινὰ στοιχεῖα ἀνάμεσα στὸ προοίμιο (στ. 1-7) τοῦ Α τῆς Ἰλιάδας και στοὺς στ. 72-82 τοῦ θ τῆς Ὀδύσσειας: 1) *Πηλεΐδew Ἀχιλλῆος* (θ 75, Α 1), 2) *ἄναξ δ' ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων* (θ 77) - *Ἀτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν* (Α 7), 3) *Διὸς μεγάλου διὰ βουλᾶς* (θ 82) - *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή* (Α 5), 4) *πῆματος ἀρχή* (θ 81) - Α 2-5 και 6: *ἔξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα...*

Κοινὰ στοιχεῖα βρίσκει και ὁ Rueter (δ.π., σ. 248-249), που κοντὰ σ' αὐτὰ συμπληρώνει τὴν ἀντιστοιχία τῶν στ. 81-82 τότε γὰρ ῥα - Τρωσὶ τε και Δαναοῖσι με τοὺς στ. Β, 39-40 *θήσειν ... ὕσμινας.*

1. Βλ. Ebeling, *Lexicon Homericum*, λ. κυλίνδω

2. Βλ. τὸν Εὐστάθιο 1586, 48: *τὸ δὲ κυλίνδετο πῆμα και ἀλλαγῶ εἶπεν ὁ ποιητής. και δηλοῖ τὸ, ἄνωθεν ἐκ Διὸς ἦκειν αὐτὸ.*

3. Βλ. τὸν Εὐστάθιο, 1586, 49: *ἕρα δὲ τὸ, πῆματος ἀρχήν. οὐ γὰρ πολέμου ἦν ἀρχὴ νῦν, ἀλλὰ πῆματος τοῦ κατὰ τὴν Τροίαν.*

4. Βλ. τὸν Εὐστάθιο 1586, 83: *αἰπέρ εἰσι, τὸ πολλῶ πόνῳ ἐκατέρων τῶν στρατευμάτων ἀλῶνα τὴν Τροίαν, και οὐ δὴ ποτε τὸ τιμηθῆναι τὸν Ἀχιλλεῖα ὅπερ ἐν Ἰλιάδι ἐφαίνετο.*

Οἱ ὁμοιοῦτες αὐτὰς βλέπουμε νὰ ἐκτείνονται σὲ ὁλόκληρο τὸ κείμενο, ὅποτε ἀπὸ τὴ μιὰ ὑποστηρίζουν τὴ γνησιότητα τῶν στ. 39-40, ἀπὸ τὴν ἄλλη δημιουργοῦν δικαιολογημένα τὴν ὑποψία ὅτι ἡ ὁἴμη τῆς ὁποίας τὸ κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἴκανε πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ μεγάλο ἔπος τῆς Ἰλιάδας¹. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας (ὁ ἴδιος ὁ Ὀμηρος;) παραπέμπει στὸ προηγούμενο ἔργο (του;).

Ὅμως, ὅσο δελεαστικὲς κι ἂν εἶναι αὐτὲς οἱ ὑποθέσεις καὶ ὅσο φανερὴ κι ἂν εἶναι ἡ ἄμεση σχέση τοῦ χωρίου μας μὲ τὴν Ἰλιάδα, ἀδύνατο μᾶς φαίνεται ἡ ἔρις τοῦ Ὀδυσσεῆ μὲ τὸν Ἀχιλλεῖα νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλεῖα. Ἔτσι, πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε στὸν τρωικὸ μῦθο μιὰν ἄλλη παρόμοια εὐκαιρία, πού σ' αὐτὴν, τυπικὰ τουλάχιστον, νὰ ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς στὸ θ τῆς Ὀδύσσειας, ἄσχετα ἂν οὐσιαστικὰ θέλει νὰ θυμίσει τὴν Ἰλιάδα. Τὰ συγκεκριμένα ἐρωτήματα πού μᾶς θέτει γιὰ μιὰ τέτοια ἔρευνα τὸ χωρίο τῆς Ὀδύσσειας εἶναι:

1) Γνωρίζει πρὶν ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια ὁ Τρωικὸς μῦθος ἐπίσκεψι τοῦ Ἀγαμέμνονα στοὺς Δελφούς;

2) Πότε ἔγινε αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψι;

3) Τί χρησὸ πῆρε; Ὑπάρχει συγκεκριμένη διατύπωση;

4) Πότε δημιουργήθηκαν οἱ συνθῆκες πού πρόβλεπε ὁ χρησμός;

5) Ἐπαληθεύτηκε;

Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ διερευνήσουμε τὸν Τρωικὸ μῦθο ἀναζητώντας τοὺς χρησμούς πού ἀναφέρονται στὴν ἄλωση τῆς Τροίας, ἀλλὰ καὶ τὶς ἔριδες ἀνάμεσα στοὺς ἀριστεῖς.

Στὸ πρῶτο θέμα διαπιστώνουμε τὴν ὑπαρξὴ δέκα περίπου χρησμῶν, πού περιέχουν τὶς προϋποθέσεις, μυθολογικὲς φυσικά, γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Τροίας.

Τὸ περιεχόμενο τῶν χρησμῶν αὐτῶν σχετίζεται:

1) μὲ τὰ ὄπλα τοῦ Ἡρακλεῖ πού ἔχει ὁ Φιλοκτήτης²:

ὅς δὴ (δηλ. ὁ Ἐλενος) τὰ τ' ἄλλ' αὐτοῖσι πάντι' ἐθέσπισεν
καὶ τὰπι Τροία Πέργαμ' ὡς οὐ μήποτε

1. Ὁ σχολιαστὴς (στ. 74): ἄκρωσ τὴν ἑαυτοῦ ποιήσιν ὑψωσε ὁ ποιητὴς, πιστεύει ὅτι ἔχομε ὑπαινιγμὸ στὴν Ἰλιάδα.

2. Ὁ θάνατος τοῦ Πάρη ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Φιλοκτήτη, διατυπώνεται σὰν προϋπόθεση στὸν Σέρβιο, Aen. 3, 402: *alii eum adductum a Graecis ad Trojam ad occidentum sagittis Paridem dicunt, quia etiam Paripis mors inter fatalia dicitur fuisse Trojana*. Στὴν πραγματικότητα ὁμοίως εἶναι συνέχεια τοῦ παραπάνω χρησμοῦ. Ἡ ὄλη ὑπόθεση παρουσιάζει τὴν ἐξῆς ἐξελικτικὴ πορεία: ὁ Φιλοκτήτης μὲ τὰ ὄπλα τοῦ Ἡρακλεῖ σκοτώνει τὸν Πάρη, ὁ Δηίφοβος παντρεύεται τὴν Ἐλένη καὶ ὁ Ἐλενος θυμωμένος γι' αὐτὸ, φεύγει γιὰ τὴν Ἰδῆ. Ἐκεῖ τὸν συλλαμβάνουν, μετὰ ἀπὸ συμβουλὴ τοῦ Κάλχαντα (Κόνων, Διηγ. 34), οἱ Ἕλληνες καὶ τὸν ἀναγκάζουν νὰ χρησιμοδοτήσει γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Τροίας.

πέροσιεν, εἰ μὴ τόνδε (τὸν Φίλοκτῆτη) πείσαντες λόγω
ἄγοιντο νήσου τῆσδ' ἐφ' ἧς ναίει τὰ νῦν.

Σοφ. Φιλοκτῆτης, στ. 610-613

Πβ. 68 κ.έ.

2) μετὴ μεταφορὰ τῶν ὀστέων τοῦ Πέλοπα στὴν Τροία:

καὶ ἀναγκαζόμενος ὁ Ἔλενος λέγει πῶς ἂν αἰρεθείη ἢ Ἴλιος,
πρῶτον μὲν εἰ τὰ Πέλοπος ὀστᾶ κομισθείη παρ' αὐτοῦς.

Ἄπολλοδ. Ἐπιτομὴ 5, 8.

3) μετὴν ἄφιξή τοῦ Νεοπτολέμου στὴν Τροία:

καὶ ἀναγκαζόμενος ὁ Ἔλενος λέγει πῶς ἂν αἰρεθείη ἢ Ἴλιος,
πρῶτον... ἔπειτα εἰ Νεοπτόλεμος συμμαχοίη.

Ἄπολλοδ. Ἐπιτομὴ 5, 8.

4) μετὴν κατασκευὴ τοῦ Δούρειου ἵππου:

...ἀποκαλύπτει αὐτοῖς Ἔλενος, ὡς ξυλίνωι ἵππωι πεπροωμένον
ἔστι Ἴλιον ἄλῶναι.

Κόνων, Διηγ. 34.

5) μετὴν κλοπὴ τοῦ Παλλαδίου:

*Ilio tria fuisse audi vi fata quae illi forent exitio:
signum ex arce si periisset;*

Plaut. Bacch. 953-955

7) μετὸ θάνατο τοῦ Τρωίλου:

Ilio tria fuisse audi vi fata...

...alterum etiamst Troili mors;

Paut. Bacch. 953-954

6) μετὴν καταστροφὴ τῆς Σκαϊᾶς πόλης, ὅπου βρίσκεται ὁ τάφος τοῦ
Λαομέδοντα:

Ilio tria fuisse audi vi fata...

tertium, quom Phrygiae limen superum scinderetur.

Plaut. Bacch. 953-955

8) μετὰ ἄλογα τοῦ Ρήσου:

*Fatatum enim erat quod, si sex equi albi ipsius Rhesi de
Xantho fluvio biberat et de pascuis pascerent Trojanis,
amplius Troja non posset capi, ut dicit Ovidius.*

Σχ. Ovid. Ibis 629.

Ἀπὸ τοὺς παραπάνω χρησμούς κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ χρησμὸ τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ πρέπει, ἐπομένως, ἐφόσον τὸν δεχόμεσθε, νὰ τὸν προσθέσουμε στοὺς προηγούμενους. Ὁ χρησμὸς φαίνεται ἀπὸ τὸ χωρίο τῆς Ὀδύσειας νὰ ἔλεγε ὅτι μιὰ φιλονεικία ἀνάμεσα σὲ ἀριστεῖς θὰ πρέπει νὰ γίνῃ αἰτία χαρᾶς γιὰ τὸν Ἀγαμέμνονα. Ὁ σχολιαστὴς συνδέει τὴν χαρὰ αὐτὴ μὲ τὴν ἄλωση τῆς Τροίας: *φασὶ τῶ Ἀγαμέμνονι χρωμένῳ περὶ τοῦ κατὰ τὸν πόλεμον τέλους ἀνελεῖν τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα τότε πορθήσῃ τὸ Ἴλιον, ὅταν οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων στασιάσωσι.* Ὁ χρησμὸς αὐτὸς ἐπαληθεύεται¹, ἂν δεχτοῦμε ὡς νεῖκος ἀριστήων τὴν πραγματικὰ μεγάλη φιλονεικία Αἴαντα-Ὀδυσσεά γιὰ τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέα, ἔπειτα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες ποῦ ἀθλοθέτησε ἡ Θέτιδα, γιὰ νὰ τιμῆσει τὸ γιό της². Ἡ φιλονεικία αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Τροίας καὶ θὰ μπορούσε ὁ χρησμὸς νὰ ἀναφέρεται σ' αὐτή, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸν χρησμὸ, κατὰ τὸν σχολιαστὴ (δ.π.), τότε πορθήσῃ τὸ Ἴλιον, ὅταν οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων στασιάσωσι. Ἔτσι, δὲν θὰ μᾶς φαινόταν καθόλου ἀπίθανο ἓνας τέτοιος χρησμὸς νὰ ὑπῆρχε διατυπωμένος στὸν προομηρικὸ τρωικὸ μῦθο. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ ποιητὴς ξέρει ὅτι ὁ χρησμὸς εἶναι γνωστὸς στὸ ἀκροατήριό του καὶ ἴσως τὸ γεγονός αὐτὸ νὰ εἶναι ἡ καλύτερη ἐξήγησις γιὰ τὴν ὑπαινικτικὴ καὶ ἀσαφέστατη διατύπωσιν τοῦ χωρίου τῆς Ὀδύσειας.

Μιὰ τέτοια αἰσιόδοξη, ἀλλὰ ὑποθετικὴ, διαπίστωση δὲν μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διερευνήσουμε τίς ἔριδες, γιὰ τὴν ὁποῖαν τῆς Ὀδύσειας μπορεῖ, πέρα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένον χρησμὸ, νὰ ἀναφέρεται καὶ σὲ συγκεκριμένη ἔριδα, ὄχι βέβαια τὴν ἔριδα γιὰ τὰ ὅπλα, ὅπου θὰ εἶχε δίκιο νὰ χαίρεται ὁ Ἀγαμέμνωνας, ἀφοῦ εἶναι ἡ τελευταία φιλονεικία πρὶν ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς Τροίας, ἀλλὰ τὰ πρόσωπα εἶναι τελείως διαφορετικά. Ἄν μάλιστα ἀποκλείσουμε - ὅπως φαίνεται ὑποχρεωτικὸ - τὴν περίπτωσιν τὸ χωρίο μας νὰ ἀναφέρεται στὴν κρίσιν τῶν ὅπλων, τότε εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ χαρὰ τοῦ Ἀγαμέμνονα, ὅπως περιγράφεται στὴν Ὀδύσειαν, ἦταν πρῶτη.

Ἐριδες ἀνάμεσα σὲ ἀριστεῖς ἀναφέρονται, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκστρατείας, πολλές. Τίς ἀπαριθμοῦμε ὅλες, μὲ τὴν χρονολογικὴν σειράν τοῦ μῦθου, προτάσσοντας μιὰ ὑποθετικὴν ἔριδα, ποῦ ὁ O. Immisch (δ.π., σ. 303) τὴν ταυτίζει μὲ τὴν δικήν μας.

1) Ὁ Immisch ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ γνωστὸ μῦθο ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ στὴν πρώτην τους, τὴν λεγόμενὴν Τευθρανικὴν, ἐκστρατείαν πέρασαν ἀπὸ τὴν Δῆλον. Φιλοξενήθησαν ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Ἄννιον³, ποῦ τοὺς πρότεινε, μιὰ καὶ ὁ χρησμὸς ἔλεγε πῶς

1. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ὑποστηρίζουν καὶ οἱ H.W. Parke - D.E. Wormell, *The Delphic oracle*, Oxford 1956, Vol. 1, σ. 313, Vol. 11, σ. 9. Βλ. καὶ Parke δ.π., σ. 23.

2. Βλ. Κόιντο Σμυρναῖο, 5, 121-316.

3. Βλ. *Κύπρια ἀποσπ.* 20 Σ Λυκόφρ. Ἀλεξ. 570 S'.

ή Τροία θάπερτε τὸν δέκατο χρόνο, νὰ μείνουν μαζί του τὰ ἐννιά χρόνια. Εἶχε αὐτὸς τὴ δυνατότητα νὰ τοὺς θρέψει, ἀφοῦ οἱ τρεῖς κόρες του αἱ Οἰνοτρόφοι λεγόμεναι εἶχαν λάβει ἀπὸ τὸ Διόνυσο τὸ χάρισμα ποιεῖν ἐκ γῆς ἔλαιον, σῖτον, οἶνον¹. Ἡ πρόταση αὐτή, ὑποθέτει ὁ Immisch, θὰ πρέπει νὰ ἔγινε σὲ συμπόσιο καὶ μάλιστα θεῶν ἐν δαιτὶ θαλεῖη, ἀφοῦ ὁ Ἄννιος ἦταν καὶ ἱερέας. Κάποιος καυγᾶς θὰ ξέσπασε, λέει, ἀνάμεσα στὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Ὀδυσσεά καὶ ὁ Ἀγαμέμνωνας βλέποντάς τους θυμῆθηκε τὸ χρησμὸ, γι' αὐτὸ καὶ ἀρνήθηκε νὰ δεχθεῖ τὴ φιλοξενία τοῦ Ἄννιου, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς γρήγορα θάπαρνε τὴν Τροία.

Ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι τόσο ὑποθετικὴ, ὥστε δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ δεκτὴ καὶ ἀκόμα δυσκολότερο νὰ ἀποδειχθεῖ πὼς ἀνταποκρίνεται στὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει τὸ θ.

2) Στὴ δευτέρη συγκέντρωση τῶν Ἀχαιῶν στὴν Αὐλίδα, ὁ Ἀγαμέμνωνας ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Ἀχιλλέα, ὅταν φέρνει ἐκεῖ τὴν κόρη του, τὴν Ἴφιγένεια, γιὰ νὰ τὴ θυσιάσει, χρησιμοποιοῦντας σὰν πρόφαση τὸ γάμο της μὲ τὸν Ἀχιλλέα:

Μέμφομαι κἀγὼ πόσει σῶ, κοῦχ' ἀπλῶς οὕτω
φέρω....

θὰ πεῖ ὁ Ἀχιλλέας στὴν Κλυταιμνήστρα γιὰ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα² καὶ εἶναι αὐτὸ τὸ μόνο χωρίο στὴν τραγωδία, ὅπου γίνεταί φανερὴ ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ Ἀχιλλέα, ἀφοῦ φιλονεικία ἢ ἔστω ἀπλή ἀνταλλαγὴ λόγων ἀνάμεσα στὰ δύο πρόσωπα δὲν ἀναφέρεται.

3) Στὴν πορεία τους γιὰ τὴν Τροία οἱ Ἀχαιοὶ θὰ περάσουν, λίγο πρὶν φτάσουν στὸν προορισμὸ τους, ἀπὸ τὴ νῆσο Τένεδο, ὅπου κάνουν μιὰ μικρὴ στάση.

Ἐνα συμπόσιο ποὺ ἔλαβε χώρα ἐκεῖ, ἔγινε θέμα τοῦ σατυρικοῦ δράματος *Σύνδειπνοι*³ τοῦ Σοφοκλῆ. Ὅπως γίνεταί φανερό ἀπὸ τὴ Χρηστομάθεια τοῦ Πρόκλου, ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου πρέπει νὰ ξεκίνησε ἀπὸ τὰ Κύπρια, ὅπου ἀναφέρεται σχετικὰ: *ἔπειτα καταπλέουσιν εἰς Τένεδον καὶ εὐωχομένων αὐτῶν Φιλοκίτης ὕφ' ὕδρου πληγείς διὰ τὴν δυσσομίαν ἐν Λήμνῳ καταλείφθη καὶ Ἀχιλλεύς ὕστερος κληθεὶς διαφέρεται πρὸς Ἀγαμέμνονα*⁴.

Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα κάνει λόγο ὁ Ἀριστοτέλης⁵: *ἢ εἴ τις φαίη τὸ ἐπὶ δεῖπνον κληθῆναι τιμωτάτον διὰ γὰρ τὸ μὴ κληθῆναι ὁ Ἀχιλλεύς ἐμήνησε τοῖς Ἀ-*

1. Βλ. καὶ Ἀπολλοδ. *Ἐπιτομή*, 10.

2. Βλ. Εὐριπίδου, *Ἴφιγ. ἐν Αὐλίδι*, στ. 898-899.

3. Βλ. A.C. Pearson, *The fragments of Sophocles*, Amsterdam 1963, σ. 198-209.

4. Παρεξηγεῖ τὸ χωρίο ὁ Immisch (δ.π., σ. 300, 1), ὅταν θεωρεῖ ὅτι τὸ γεῦμα ἔγινε στὴ Λῆμνο· τὸ ἐπιχειρημά του ὅτι τὸ ἴδιο γεῦμα μνημονεύεται καὶ στὴν Ἰλιάδα, Θ 228-234, δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύσει, γιατί ἡ ταύτιση δὲν στηρίζεται πουθενά.

5. *Ρητ.*, 2. 24, 1401b 17.

χαιοῖς ἐν Τενέδω· ὁ δ' ὡς ἀτιμαζόμενος ἐμήνισεν, συνέβη δὲ τοῦτο διὰ τὸ μὴ κληθῆναι¹. Ἐκ τῶν ἀποσπάσματα τῶν *Συνδείπνων*, μόνο τὸ ἀπόσπασμα 566 P. μᾶς δίνει στοιχεῖα γιὰ μιὰ φιλονεικία, ὅχι ὅμως ἀνάμεσα στὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα, ὅπως ἀναφέρουν τὰ Κύπρια, ἀλλὰ ἀνάμεσα στὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Ὀδυσσεά:

ΟΔ. ἤδη τὰ Τροίας εἰσορῶν ἐδώλια
δέδοικας;

ΑΧ. ....

ΟΔ. Ἐγὼ δ' ὁ φεύγεις· οὐ τὸ μὴ κλύειν κακῶς,
ἀλλ' ἐγγὺς ἔκτωρ ἐστίν· οὐ μένειν καλόν²

Ὁ Πλούταρχος³ παραθέτει τὸ ἀπόσπασμα καὶ τὸ σχολιάζει: ὡς ὁ παρὰ Σοφοκλεῖ τὸν Ἀχιλλέα παροξύνων Ὀδυσσεὺς οὐ φησιν ὀργίζεσθαι διὰ τὸ δεῖπνον, ἀλλ' «ἤδη» φησί «τὰ Τροίας - δέδοικας» καὶ πρὸς ταῦτα πάλιν τοῦ Ἀχιλλέως διαγανακτοῦντος καὶ ἀποπλεῖν λέγοντος «ἐγὼ δ' - καλόν».

Ἀπὸ τὴν ἔκθεση λοιπὸν τοῦ ὕλικου γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ παρεξήγηση πρέπει νὰ ἄρχισε μὲ καυγὰ ἀνάμεσα στὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα, ὅταν ὁ δεῦτερος, ὑπεύθυνος γιὰ τὸ καλέσματα, ἔστειλε στὸν Ἀχιλλέα καθυστερημένα τὴν πρόσκληση γιὰ τὸ συμπόσιο ἢ δὲν τὴν ἔστειλε καθόλου. Ὁ καυγὰς πρέπει νὰ συνεχίστηκε ἀνάμεσα στὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Ὀδυσσεά, ὅταν ὁ Ἀχιλλέας, θεωρώντας τὸν ἑαυτοῦ μειωμένο ἀπέλιψε ὅτι θὰ ἀσκηθεῖ καὶ θὰ φύγει⁴».

Ὁ Ὀδυσσεάς στὴ συνέχεια τὸν κατηγορεῖ γιὰ ἀνανδρία καὶ δειλία, λέγο-

1. Πβ. τὸν Φιλόδημο, *Περί ὀργῆς*, σ. 66: *παρὰπεμφθέντες ὑπὸ τινος ἐστιῶντος ὡσπερ ὁ Σοφοκλέους Ἀχιλλεύς, ἢ κατὰ τι τοιοῦτο παρολιγορηθέντες, οὐπω γὰρ ἀδικηθέντες λέγω.*

2. οὐ μένειν: *θυμᾶινειν* Nauck.

3. *Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου*, 36 (Ἡθ. 74 A).

4. α) «τὸ προσβεβλημένο φιλότιμο» τοῦ πρωτοπαλλῆ καρου, πού δὲν πῆρε πρόσκληση καὶ γι' αὐτὸ ἀπειλεῖ ὅτι θὰ ἀσκηθεῖ καὶ θὰ φύγει εἶναι γνήσιο ἥρωικό θέμα. Τὸ θέμα αὐτὸ τὸ βρίσκουμε καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια. (βλ. *Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ τραγούδια*, Εἰσαγωγή Δημ. Πετρόπουλου, ΒΒ 46, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1958) ὅπως: ὁ Διγενὴς ἀκάλεστος σὲ γάμο (*Ἀκριτικὰ τραγούδια*, σ. 5-6). Σὲ γάμο πού εἶναι καλεσμένοι ὅλοι, ἓνας μένει ἀκάλεστος, ὁ Γιάννης (Διγενής).

Σὲ μερικές παραλλαγές, ὀργισμένος ὁ ἀκάλεστος ἐτοιμάζει τὸ δῶρο του, «τὸ κανίσκι του», παίρνει τὸ ἄλογό του, πάει στὸ γάμο, σκοτώνει τὸ γαμπρὸ καὶ ἀρπάζει τὴ νύφη. Σὲ ἄλλες παραλλαγές ὁ ἀκάλεστος ἐτοιμάζει τὸ μαγικό του λαοῦτο (βιολι), ζώνεται τὸ σπαθί του καὶ καθάλα στὸ μαῦρο του ἄλογο πηγαίνει στὸ σπίτι τῆς κόρης, τὴ σαγηνεύει καὶ τὴν ἀπάγει. Σὲ ἄλλη πάλι παραλλαγή τὸν ἀκάλεστο θυμοῦνται μόλις στρώσουν τὸ τραπέζι καὶ στέλνουν καὶ τὸν καλοῦν. Αὐτὸς ξεχνάει τὸ θυμὸ του καὶ τοὺς καλοδέχεται.

Καὶ σὲ μιὰ ἄλλη παραλλαγή, ὁ γάμος τοῦ γιοῦ τοῦ Ζίδρου (*Κλέφτικα Τραγούδια* σ. 178-179), ὁ Λάπας, τὸ ψυχοπαίδι του, πηγαίνει στὸ γάμο ἀκάλεστος μὲ δῶρο καλύτερο ἀπὸ τὸ δῶρο ὄλων τῶν ἄλλων. Κατὰ τὴ λαϊκὴ λοιπὸν ἀντίληψη, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς παραλλαγές, ἀκάλεστος μένει πάντα ὁ πιὸ ἐκλεκτός καὶ ἄλλοτε ἀντιδρᾷ βίαια παίρνοντας

ντας ὅτι χρησιμοποιοῦν τὴν παράλειψη τοῦ Ἀγαμέμνονα ὡς πρόφαση γιὰ νὰ ξεφύγει τὸν πόλεμο.

Σχετικὰ μὲ τὴν προσπάθεια ταυτισμοῦ τῆς φιλονεικίας τοῦ θ μετὰ αὐτῆ τῶν *Συνδείπνων* ὁ Pearson (ὁ.π., σ. 199) πιστεύει πὼς δὲν ὑπάρχει τέτοια δυνατότητα: 1) γιατί ὁ καυγᾶς ποῦ μνημονεύεται στὸ θ ἔγινε σὲ μιὰ μεταγενέστερη περίοδο τῆς πολιορκίας καὶ 2) γιατί ὁ καυγᾶς στὴν Τένεδο ἦταν ἀνάμεσα στὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Ἀχιλλέα καὶ ὄχι ἀνάμεσα στὸν Ὀδυσσεᾶ καὶ τὸν Ἀχιλλέα. Βέβαια, προσθέτει, λόγια ἀνταλλάχθηκαν καὶ ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς, ὄχι ὅμως γιὰ τὴν αἰτία ποῦ μνημονεύουν τὰ σχόλια¹.

4) Σειρὰ στὴν ἐξέταση τῶν φιλονεικιῶν ἔχει τώρα ἡ μεγάλη ἔριδα Ἀχιλλέα - Ἀγαμέμνονα, ποῦ μνημονεύεται στὸ Α. Ὁ σχολιαστῆς (στ. 77) πιστεύει πὼς σ' αὐτῆ τῇ φιλονεικίᾳ ἀναφερόταν ὁ χρησμός: ... *χρησμών δεδόσθαι τῶ Ἀγαμέμνονι, κατὰ τὴν τῶν ἀριστέων διαφορὰν αἰρήσειν τὴν Ἴλιον, τὴν Ἀχιλλέως μῆριν αἰνιττόμενον*. Ἀλλὰ καὶ νεώτεροι ἐρευνητές, ὅπως ὁ Calhoun², δέχονται τὴν ἄποψη αὐτή. Ὁ Calhoun, συγκεκριμένα, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ χρησμός χωρὶς ἀμφιβολία ἀναφερόταν στὴ μοιραία φιλονεικία Ἀχιλλέα - Ἀγαμέμνονα, ἀλλὰ ἐσφαλμένα οἱ μεταγενέστεροι τὴν ταύτισαν μὲ τὴν φιλονεικία Ἀχιλλέα - Ὀδυσσεᾶ. Ἄλλοι πάλι (Marg - Rueter, ὁ.π.) ἐπέσημαναν ἀπλῶς τὰ κοινὰ στοιχεῖα ἀνάμεσα στὰ δύο χωρία. Γιὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει φυσικὰ καμιά ἀμφιβολία. Τὸ νὰ θέλουμε ὅμως νὰ ταυτίσουμε τὸν καυγᾶ ποῦ τραγουδαίει ὁ Δημόδοκος μὲ αὐτὸν τῆς Ἰλιάδας εἶναι κάπως δύσκολο. Ὁ Kul-

ἐκδίχησε γιὰ τὴν προσβολή, ἄλλοτε ἀμπεριφέρεται μεγαλόφωνα συμμετέχοντας στὴ γενική χαρά.

β) Παρόμοιες περιπτώσεις στὴ μυθολογία: ἡ Ἔριδα θυμώνει, γιατί δὲν τὴν κάλεσαν στοὺς γάμους τοῦ Πηλέα καὶ τῆς Θέτιδας. Ἡ Ἄρτεμη θυμώνει, ἐπειδὴ στὴν Αὐλίδα ὁ Ἀγαμέμνονας δὲν τῆς προσφέρει θυσία, ποῦ εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, σύνδειπνο θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ἡ Ἰδία θεὰ ἐξαπολύει πελώριο κάπρο στὴν Αἰτωλία, ἐπειδὴ ὁ Οἰνέας λησιμόνησε νὰ τῆς προσφέρει τίς ἀπαρχές τῆς συγκομιδῆς του.

γ) Οἱ ἀνθρώπινοι χαρακτήρες, ὅπως παρουσιάζονται στὸν Ὅμηρο, εἶναι γιὰ ὅλες τίς ἐποχές οἱ ἴδιοι. Ὁ Ἀχιλλέας ἀπειλώντας ὅτι θὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα μετὰ τὴν προσβολὴ ποῦ τοῦ ἔγινε, ἔχει τὴν ψυχολογία τοῦ πρωτοπαλλήκαρου, ποῦ μόλις τὸν θίξουν, ἀπειλεῖ ὅτι «θὰ σηκωθεῖ καὶ θὰ φύγει». Τὸ ἴδιο ἄλλωστε κάνει ὁ Ἀχιλλέας καὶ στὴν Ἰλιάδα.

Γιὰ τὸ θυμὸ ὡς ἡρωϊκὸ θέμα βλ. γενικότερα W. Schadowaldt, ὁ.π., σ. 183, ὑποσ. 2.

1. Σχετικὰ μὲ τὴν αἰτία τῆς φιλονεικίας τὰ ἀρχαῖα σχόλια, στ. 77, ἀναφέρουν: καὶ δὴ παρὰ πότον διαλεχθέντων Ὀδυσσεῶς καὶ Ἀχιλλέως, τοῦ μὲν Ἀχιλλέως ἀνδρείαν ἐπαυόντος, τοῦ δὲ Ὀδυσσεῶς σύνεσιν. Τὴν ἴδια αἰτία δέχεται καὶ ὁ Ἀθήναιος (*Δειπν.*, I 17ε): εἰ δ' ἐν Ὀδυσσεΐα φιλονεικοῦσιν Ἀχιλλεύς καὶ Ὀδυσσεὺς καὶ Ἀγαμέμνων «χαῖρε νόω», ἀλλ' ὀφέλιμοι αἱ φιλοτιμίαι ζητούντων εἰ λόγῳ ἢ μάχῃ αἰρεθῆναι δεῖ τὸ Ἴλιον. Ἀπίθω φάνεται νὰ χρησιμοποίησε ὁ σχολιαστῆς σὰν πηγὴ τὸν Ἀθήναιο. Θὰ πρέπει νὰ ἦταν γνωστὴ στὴν ἀρχαιότητα ἡ διαμάχη Ὀδυσσεᾶ - Ἀχιλλέα (τύπων ἀντιπροσωπευτικῶν εὐφύτας - δύναμης) γιὰ τὸν τρόπο κατάληψης τῆς Τροίας.

2. Βλ. G.M. Calhoun, *American Journal of Philology*, 60 (1939), σ. 11.

Imann¹ ἀποκλείει τὴν περίπτωση νὰ γίνεται ὑπαινιγμὸς στὴν Ἰλιάδα γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: α) τὰ πρόσωπα τῆς φιλονεικίας δὲν εἶναι παράλληλα, β) ἡ φιλονεικία τῆς Ἰλιάδας δὲ γίνεται *θεῶν ἐν δαίτῃ θαλεῖη* γ) ἡ ἔκφραση *Διὸς μεγάλου διὰ βουλᾶς* (στ. 82) δὲν παραπέμπει στὸ Α 5, ἀλλὰ στὸ *Ἔργα καὶ ἡμέραι* τοῦ Ἡσιόδου (122-180) καὶ στὴ *Θεογονία* (465). Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς, εἶναι λογικὸ νὰ σκεφθοῦμε ὅτι δὲν μπορεῖ ὁ Ἀγαμέμνωνας νὰ τσακάνεται καὶ νὰ χαίρεται συγχρόνως γι' αὐτὸ.

5) Καὶ τελειώνουμε τὴν ἐξέταση τῶν ἐρίδων μὲ τὴ φιλονεικία Ἀχιλλέα-Διομήδη γιὰ τὸ φόνου τοῦ Θερσίτη. Τὸ ἐπεισόδιο ἄρχισε μὲ τὶς ὕβρεις πού ἐξακόντισε ὁ Θερσίτης ἐναντίον τοῦ Ἀχιλλέα μετὰ τὸ θάνατο τῆς Πενθεσίλειας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀργισθεῖ ὁ Ἀχιλλέας καὶ νὰ τὸν σκοτώσει. Κατὰ τὴ παράδοση: *καὶ Ἀχιλλεὺς Θερσίτην ἀναίρει, λουδορθηθεὶς πρὸς αὐτοῦ καὶ ὄνειδισθεὶς τὸν ἐπὶ Πενθεσιλείᾳ λεγόμενον ἔρωτα· καὶ ἐκ τούτου στάσις γίνεται τοῖς Ἀχαιοῖς περὶ τοῦ Θερσίτου φόνου. μετὰ δὲ ταῦτα Ἀχιλλεὺς εἰς Λέσβον πλεῖ, καὶ θύσας Ἀπόλλωνι καὶ Ἀρτέμιδι καὶ Λητοῖ καθαίρεται τοῦ φόνου ὑπ' Ὀδυσσέως².*

Μὲ περισσότερες λεπτομέρειες διηγεῖται τὸ ἐπεισόδιο ὁ Κόιντος Συμωναῖος (πρῶτος λόγος, στ. 775-781): ὅλοι οἱ Ἀχαιοὶ χαίρονται γιὰ τὸ φόνου τοῦ Θερσίτη, ἀλλὰ ὁ Διομήδης, ἀνεψιὸς τοῦ Θερσίτη, θυμῶνει καὶ παραλίγο νὰ ἔρθει στὰ χέρια μὲ τὸν Ἀχιλλέα:

*καὶ νύ κε Πηλείωνος ἐναντίον ἦρατο χεῖρας,
εἰ μή μιν κατέρουξαν Ἀχαιῶν φέρτατοι νῆες,
πολλὰ παρηγορόντες ὀμιλαδὸν· ὡς δὲ καὶ αὐτὸν
Πηλείδην ἐτέρωθεν ἐρήτνον· ἦ γὰρ ἔμμελλον
ἦδη καὶ ξιφέεσσιν ἐριδμαίνειν οἱ ἄριστοι
Ἀργείων· τοὺς γὰρ ῥα κακὸς χόλος ὀτρύνεσκεν
ἀλλ' οἱ μὲν πεπίθοντο παραιφασίησιν ἐταίρων.*

Βέβαια καὶ στὸν Κόιντο τὰ πράγματα παίρνουν τελικὰ εἰρηνικὴ τροπὴ³. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ὁ φόνος τοῦ Θερσίτη εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴ μιὰ

1. Βλ. W. Kullmann, *Die Quellen der Ilias*, Wiesbaden 1960 σ. 221-222.

2. Βλ. Πρόκλου, *Αἰθ.*, 25 κ.έ., (πβ. Λυκόφρ., Ἄλεξ. 999 μὲ σχόλια, Δίκτυ 4, 3, Σχόλια Σοφ. Φιλοκτ. 445 κ.ά.).

3. Ὁ Φ. Κακριδῆς, *Κόιντος Συμωναῖος*, Ἀθήνα 1962, σ. 24, ἀναφέρει σχετικὰ: «Συγκρίνοντας τὶς μαρτυρίες πού ἔχουμε μὲ τὴ συνέχεια τοῦ ἐπεισοδίου στὰ ΜΟ διαπιστώνουμε διαφορὲς μεγάλες. Ὅχι μόνον παραλείπεται τελείως ἡ κακοποίηση τοῦ σώματος τῆς Πενθεσίλειας ἀπὸ τὸ Διομήδη καὶ ἡ κάθαρση τοῦ Ἀχιλλέα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ «στάση» παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Κόιντο σὰν μιὰ πιθανότητα μόνου: θὰ ἐρχόταν στὰ χέρια οἱ δύο ἦρωες, ἀν δὲν προλάβαιναν μὲ τὰ συμφιλιωτικὰ τους λόγια νὰ μποῦν στὴ μέση οἱ ὑπόλοιποι Ἀχαιοί».

μεριά μιὰ φιλονεικία, ἔστω καὶ πιθανὴ κατὰ τὸν Κόιντο, ἀνάμεσα στοὺς Ἀχιλλέα - Διομήδη, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως ἔγινε ἀφορμὴ νὰ συναφθεῖ μιὰ στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν Ἀχιλλέα καὶ τὸν Ὀδυσσεά, μετὰ τὴν κάθαρση τοῦ πρώτου ἀπὸ τὸν δεύτερο. Αὐτὸ ἀκριβῶς χρησιμοποίησε σὰν ἐπιχείρημα ὁ Nitzsch¹, στὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ τοποθετηθεῖ ἡ φιλονεικία τοῦ θ μετὰ τὴν Ἔκτορος ἀναίρεσιν πού ἀναφέρουν τὰ σχόλια, ἀφοῦ, ὅπως λέει, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἐξαιτίας τῆς κάθαρσης, οἱ δύο ἥρωες εἶναι πολὺ συνδεδεμένοι.

Ἀπὸ τὴ διερεύνηση λοιπὸν τῶν ἐρίδων προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα:

1) Μόνον ὁ καυγὰς τῆς Τενέδου φαίνεται πὼς ἀνταποκρίνεται σ' αὐτὸν πού τραγουδάει ὁ Δημόδοκος, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὰ πρόσωπα. Ἡ αἰτία ὅμως εἶναι διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ πού ἀναφέρουν ὁ Ἀθήναιος καὶ τὰ ἀρχαῖα σχόλια. Ἡ καλύτερη ἐξήγηση, πού θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ δεχτοῦμε, εἶναι ὅτι ὅσα ἀναφέρουν τὰ σχόλια καὶ ὁ Ἀθήναιος σὰν αἰτία εἶναι μιὰ γενικότερη καὶ διαρκὴς διαφωνία ἀνάμεσα στοὺς δύο ἥρωες, γνωστὴ σὲ ὅλους, τὴν ὁποία ἐκμεταλλεύεται ὁ σχολιαστὴς ἢ ὁ Ἀθήναιος, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποίησι σὰν αἰτία στὸν συγκεκριμένο καυγὰ. Ὅπως δὲ ὅμως ὁ Ἀγαμέμνωνας βιάζεται νὰ χαρεῖ, καθὼς, βλέποντας αὐτοὺς νὰ τσακώνονται, θυμᾶμαι τὸ χρησμὸ, καί, ἐκτὸς αὐτοῦ, φαίνεται νὰ ξεχνᾷ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἕναν ἄλλο χρησμὸ, πού τοῦ εἶχε προμαντέψει ὅτι ἡ Τροία θὰ πέσει μετὰ ἀπὸ δέκα χρόνια.

2) Ὁ χρησμὸς πού πῆρε ὁ Ἀγαμέμνωνας ἀπὸ τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν πού ἴσως ἦταν ἓνα «δελφικὸ κατασκευάσμα» τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν, γιὰ νὰ καθιερώσουν τὸ κύρος τοῦ μαντείου, καὶ πού γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἔπρεπε νὰ βγεῖ ἀληθινὸς (ἢ ἔστω, λιγότερο ἔντονα, πού ἦταν ἐπίδραση τῆς μεγάλης σημασίας τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν τὸν ὄγδοο αἰ. στὸν τρωικὸ μῦθο) - φαίνεται ὅτι πραγματικὰ ἐπαληθεύεται μὲ τὴν τελευταία μεγάλη φιλονεικία Αἴαντα - Ὀδυσσεά γιὰ τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλέα, λίγο πρὶν πέσει ἡ Τροία. Τὰ γεγονότα πού ἀκολουθοῦν (σύλληψη καὶ χρησιμοδοσία τοῦ Ἑλενου, ἀφιξὴ Φιλοκτῆτη καὶ Νεοπτόλεμου, κατασκευὴ τοῦ δούρειου ἵππου, κλοπὴ Παλλαδίου) ὁδηγοῦν ραγδαῖα στὴν ἄλωση τῆς Τροίας.

Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὰ πού ἐξωτερικὰ μπορούμε νὰ δοῦμε καὶ νὰ συμπεράνουμε, ἰδιαιτέρη σημασία φαίνεται πὼς ἔχει ἡ διερεύνηση τῶν ποιητικῶν προθέσεων τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσσειας στὸ συγκεκριμένο χωρίο. Γιατὶ εἶναι σίγουρο πὼς στίς προθέσεις τοῦ ποιητῆ (Ὀμήρου;) δὲν εἶναι νὰ θίξει ἓνα ὁποιοδήποτε θέμα τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, βάζοντάς το στὸ στόμα τοῦ Δημόδοκου

1. G.W. Nitzsch, *Erklärende Anmerkungen zu Homer's Odyssee*, Hannover 1831, τόμ. 2, σ. 176-178.

για διασκέδαση τῶν ἀκροατῶν. Χρησιμοποιώντας ὁ ποιητὴς μιὰ σειρά ἀπὸ ἐκφραστικὰ μέσα ἀνάλογα με̄ ἐκεῖνα τοῦ προοιμίου τῆς Ἰλιάδας ἔχει σὰ σκοπὸ ἔχει μόνον νὰ θυμίσει, ἀλλὰ καὶ νὰ τιμῆσει τὸ πρῶτο του (;) ἔργο.

Ὁ Marg (δ.π., σ. 28), ἀντίθετα, ἀπ' ὅ,τι πιστεύουμε ἐμεῖς, χρησιμοποιοεῖ αὐτὸ σὰν ἐπιχείρημα γιὰ νὰ ἀποδείξει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Πιστεύει δηλ. ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος με̄ τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας, γιὰτι δὲν θὰ ἐπαινοῦσε ὁ ἴδιος τὸ δικὸ του ποίημα¹ θὰ μπορούσε ὅμως νὰ ἐπαινέσει τὸ ποίημα τοῦ μεγάλου του δασκάλου.

Εἴτε ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Ὅμηρος, εἴτε κάποιος μαθητὴς του - ὅπως ἄν ποτε ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας - δὲν θέλει νὰ κάνει ἄμεσο τὸν ὑπαινιγμὸ καὶ τὸν ἐπαινο, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ ἀκολουθήσει δρόμο ἕμμεσο:

α) Διαλέγει θέμα ἀνάλογο με̄ τὸ θέμα τῆς Ἰλιάδας, δηλαδή μιὰ φιλονεικία, με̄ πρωταγωνιστὲς τὸν Ἀχιλλέα, ποὺ εἶναι καὶ τὸ κύριο πρόσωπο τῆς μεγάλης ἐριδᾶς τῆς Ἰλιάδας, καὶ τὸν Ὀδυσσεά, ποὺ εἶναι στὸ δικὸ του ἔργο παρών, ὁπότε εἶναι φυσικὸ ὁ ποιητὴς νὰ βάζει στὸ στόμα τοῦ Δημόδοκου ἕνα ἐπεισόδιο ὅπου λάβαινε μέρος ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεάς. Ἔτσι ἐξυπηρετεῖται καὶ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἄγνωστου, ὡς τότε, στοὺς Φαίακες Ὀδυσσεά¹.

β) Διαμορφώνει τὸ χωρίο ἔτσι, ὥστε καὶ ἐκφραστικὰ νὰ παραπέμπει στὴν Ἰλιάδα καὶ μάλιστα στὸ προοίμιο ποὺ ἦταν σὲ ὄλους γνωστὸ. Ἀναφέραμε ἤδη τὰ κοινὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν ἐπισημάνει οἱ ἐρευνητὲς στὰ δύο χωρία. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ὀλόκληρος ὁ στ. 74 οἴμης... ἔκανε δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναφέρεται στὸ πολὺ γνωστὸ τραγούδι τῆς Ἰλιάδας, ποὺ ἡ δόξα του ἔφτανε πράγματι ὡς τὸν οὐρανὸ.

Ὁ ποιητὴς λοιπόν, ποὺ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ὅμηρος, παίρνοντας ἕναν καυγὰ ἀπὸ τὴν παράδοση ἢ ἐπινοώντας τον γιὰ τὴν περίπτωση (ἂν καὶ ὕστερα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε ἢ ἐπινόηση παραμένει βέβαια ὡς δυνατότητα, ἀλλὰ πολὺ ὀχρῆ) παρουσιάζει στὸν ἀκροατὴ ἕνα κομμάτι σκοτεινὸ στὸ νόημά του καὶ ἀσαφές,² εἴτε γιὰτι στὸν ἀκροατὴ εἶναι πολὺ γνωστὸ, ἐφόσον ὁ ποιητὴς τὸ παίρνει ἀπὸ τὴν παράδοση, εἴτε, ἂν τὸ ἐπινοεῖ, γιὰτι εἶναι στίς προθέσεις τοῦ ποιητῆ νὰ τὸ παρουσιάσει ἔτσι, ἐξυπηρετώντας ἄλλους σκοποὺς.

Τὸ ἀποτέλεσμα πάντως ποὺ ἐπιτυγχάνεται γιὰ τὸν ἀκροατὴ εἶναι διπλό:

1. Βλ. τὸν Εὐστάθιο 1586, 49: Ἰστέον δὲ ὡς οὐ μάτην Ὅμηρος πλάττει ἄδων τοιαῦτα τὸν Δημόδοκον, ἀλλ' ἵνα τῆ ἀναμνήσει κλαίων ὁ Ὀδυσσεὺς γνωσθῆ εὐαφρόμως, αὐτὸς εἶναι ὁ ἐν τῇ Τροίᾳ μέγας Ὀδυσσεὺς, καὶ οὕτως ἐπὶ πλέον ἐλεηθῆ τε καὶ φιληθῆ.

2. Βλ. H.W. Parke, δ.π., σ. 51: «ἐκεῖ (στὴν Ὀδύσεια) ὁ Ὅμηρος ἀναφέρεται σὲ ἕνα χρῆσμὸ ποὺ θεωρεῖ ὅτι δόθηκε ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἀφήνει νὰ ἐνοηθεῖ ὅτι περιεῖχε ἕνα εἶδος λεκτικῆς ἀσάφειας, χαρακτηριστικῆς ἀργότερα τῶν λόγων τῆς Πυθίας, καμιά ὅμως ἔνδειξη δὲν δίνεται πρόσθετα γιὰ τὴν χρησιμοποιούμενη μέθοδο μαντείας ἢ γιὰ τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ θεοῦ».

1) προετοιμάζεται ψυχολογικά για την ανάγνωση του 'Οδυσσέα (πολύ λίγο άλλωστε θα τὸν σταματοῦσαν ὁ συγκεκριμένος χρησμός, ὁ καυγὰς καὶ τὰ ἄλλα προβλήματα πού δημιουργοῦνται καὶ 2) ἀκούγοντας για ἕνα ξακουστὸ τραγούδι σχετικὸ μὲ κάποιον καυγὰ (!) θυμᾶμαι τὴ στιγμή ἐκείνη καὶ τιμᾶ ἐνδόμυχα τὴν 'Ιλιάδα καὶ τὸν ποιητὴ της.